

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА, ФИЛОСОФИЯ ПРАВА

УДК 340

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОЗНАКИ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ ЯК СКЛАДОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ ПРАВА УКРАЇНИ

Олександр КУРАКІН,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

SUMMARY

Scientific search for approaches to identify such notions in the texts of legal acts, their specificity, classification, development tools ensure error-free use of such notions in the legal regulation is important and timely. Nevertheless, the question of such notions are almost raw in science general theory of law that demonstrates the relevance and importance of the study indicated phenomenon. The work is an attempt to identify the characteristic features of such notions as part of the conceptual apparatus, their roles and places in the conceptual apparatus. It has set the foundation for a number of generalizations about the nature of such notions in the theory of law and regulation will improve.

Key words: conceptual apparatus, terminological phrases, evaluation concept, abstract, evaluative features.

АНОТАЦІЯ

Наукові пошуки підходів до виявлення оціночних понять у текстах нормативно-правових актів, їх конкретизації, класифікації, розробка засобів забезпечення безпомилкового використання оціночних понять у правовому регулюванні є важливими та своєчасними. Незважаючи на це, питання оціночних понять є майже неопрацьованими в науці загальної теорії права, що свідчить про актуальність та важливість дослідження вказаного феномену. Стаття є спробою виявлення характерних ознак оціночних понять як складової понятійного апарату, їх функцій та місця в понятійному апараті. Це має створити підґрунтя для цілої низки узагальнень щодо сутності оціночних понять у теорії права та сприятиме вдосконаленню правового регулювання.

Ключові слова: понятійний апарат, термінологічні словосполучення, оціночні поняття, абстракція, оціночні ознаки.

Постановка проблеми. Однією зі складових юридичного понятійного апарату є правові поняття, у яких сконцентрований інтелектуальний потенціал закону та його норм.

Проте законодавець, поряд з абсолютно визначеними та відносно визначеними, широко використовує терміни, що покликані характеризувати елементи правової дійсності, так звані оціночні поняття.

Проблематика оціночних понять у юриспруденції користувалася увагою фахівців у межах різних галузей права: вони піддавалися аналізу під кутом кримінального (В.М. Кудрявцев, В.В. Пітецький, С.Д. Шапченко, Є.В. Кобзєва, М.Б. Кострова), адміністративного (В.В. Ігнатенко), цивільного (М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський, Д.А. Гараймович, А.Г. Діденко) права; їх особливості в кримінально-процесуальному контексті також були предметом наукових досліджень (Т.Г. Соловйова). Слід зауважити, що теоретико-правовий аналіз оціночних понять також був предметом творчих пошуків (В.Є. Жеребкіна, Т.В. Кашаніна, О.Ф. Черданцева, А.С. Піголкіна, Д.М. Левина, В.М. Косович).

Мета статті. Проте, не дивлячись на значну кількість праць, комплексного дослідження оціночних понять в Україні не проводилося. Тому для розкриття їх сутності, визначення істотних ознак та місця в юридичному понятійному апараті буде доцільним окреслити такі питання: 1) визначити характерні особливості оціночних понять;

2) з'ясувати їх співвідношення із суміжними категоріями; 3) спираючись на зроблені висновки, спробувати знайти теоретичне визначення оціночних понять.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з аналізу складових цієї категорії. У вказаному словосполученні використовується слово «оціночні», яке потребує роз'яснень. Відразу зазначимо, що вказане поняття є абстрактним, тобто остаточно визначити його зміст неможливо. Спробуємо здійснити етимологічне дослідження зазначеного слова.

Слова «оціночне» є похідним від «оцінка», «оцінювати», оскільки перше є результатом другого. «Оцінка» означає: 1. дія за значенням оцінити, оцінювати; 2. вартість, ціна чого-небудь; 3. думка, міркування про якість, характер, значення тощо кого-, чого-небудь тощо [3].

Серед запропонованих тлумачень, на нашу думку, найбільше відповідає цьому дослідженню перше й третє значення.

Слово «оцінювати» використовується у двох значеннях: 1. Призначати ціну чому-небудь, визначати вартість чогось; 2. Визначати якості, цінність тощо кого-, чого-небудь. Складати уявлення, робити висновок про кого-, що-небудь, визначати суть, характер, значення, роль тощо чогось [3]. Оскільки перший варіант має економічне (фінансове) значення, зосередимо свою увагу на другому тлумаченні.

З огляду на викладене вважаємо, що термін «оціночне» може тлумачитися як певна якість, цінність (чи думка

про неї), яка є, з одного боку, об'єктом, а з іншого – результатом визначення цінності, суті, характеру, значення, ролі тощо чогось. У науковій літературі зазначається, що термін «оцінка» має щонайменше два значення: сам процес оцінювання та його результат.

Характеризуючи категорію «поняття», зазначимо, що поняття – це форма мислення. Сам термін «поняття» використовується в трьох основних значеннях: як особливе судження; як абстракція, що називається певним «ім'ям» і в розумінні «поняття в точному значенні слова» [3].

У наукових дослідженнях є два підходи до вказаної проблеми. Так, Г.Г. Шмельова не вбачає в логічному аспекті відмінностей між неоціночними та оціночними поняттями. Під оціночними ж розуміє поняття, яким притаманні ознаки, що відображають лише соціальну значимість явищ, але при цьому не містять ознак, що характеризують формальні, емпірично фіксовані властивості останніх [20, с. 70].

С.Д. Шапченко, досліджуючи логічні особливості оціночних правих понять, зазначив, що перші спроби визначитись із цим питанням було зроблено Т.В. Кашаніною, а пізніше В.С. Жеребкіним, які, на думку науковця, виходили з того, що оціночні поняття є «поняттями в точному значенні слова», тобто характеризуються такими ознаками, як розчленованість і фіксованість змісту. Сам С.Д. Шапченко запропонував новий підхід до вказаної проблеми, визначивши, що з точки зору формальної логіки, оціночні поняття права – це поняття-загальні уявлення (загальне слово, словосполучення, використане для їх найменування, що розглядаються одночасно і як назва ознаки, що складає зміст поняття-загального уявлення), яким властива нерозчленованість, нефіксованість змісту; оперуючи оціночними поняттями права, особа, яка застосовує право, обмежена в можливості керуватися правилами традиційної формальної логіки [19, с. 58].

Підтримуючи в цілому позицію С.Д. Шапченка, вважаємо, що окремі з викладених ознак потребують уточнення. По-перше, оціночне поняття – це не слово або словосполучення, а думка, яка існує у формі слова або словосполучення. По-друге, оціночні поняття є абстрактними. А.Є. Конверський зазначає, що «конкретним називається поняття, в обсязі якого узагальнюються предмети або їх сукупності. Абстрактним називається поняття, в обсязі якого узагальнюється властивості предметів» [11, с. 145–146]. Аналіз оціночних понять, що використовуються в законодавстві, засвідчує, що вони називають властивості, ознаки дій, явищ тощо. Наприклад, «нормальний», «значний», «поважний», «систематичний» тощо. Таким чином, уточнюючи думку С.Д. Шапченка, стверджуємо, що власне оціночні поняття – це абстрактні загальні уявлення. Вони набувають деякої конкретики, як правило, після використання їх у словосполученні (наприклад, «нормальний ризик», «значна кількість», «поважна причина», «систематичне порушення»), тобто слово, яке використано в сполученні з оціночним поняттям, надає йому певної конкретики. По-третє, С.Д. Шапченко називає однією з ознак оціночних понять права «нерозчленованість змісту». Загалом не заперечуючи проти зазначеного, хотілося б зауважити, що, на нашу думку, говорити про абсолютну нерозчленованість змісту оціночних понять не зовсім правильно. З огляду на те, що зміст поняття являє собою сукупність ознак, на підставі яких узагальнюються та виділяються в понятті предмети певного класу, виокремлення хоча б однієї ознаки вже говорить про певну розчленованість. Характеризуючи оціночні поняття права, сам С.Д. Шапченко зазначає, що поняття-загальне уявлен-

ня – це загальне слово, словосполучення, що розглядається і як назва ознаки, що складає зміст поняття-загального уявлення. Отже, є одна ознака, яка є аналогічною поняттю «ім'я», але це не означає, що інших ознак немає.

Про часткову розчленованість змісту оціночних понять свідчить наявність у текстах нормативних актів дефініцій деяких із них, які не перетворюють у більшості випадків поняття на абсолютно визначене, але водночас визначають окремі характерні ознаки (чи ознаку) такого поняття. Наприклад, шкідливі умови праці – ті, що «характеризуються такими рівнями шкідливих виробничих факторів, які перевищують гігієнічні нормативи і здатні чинити несприятливий вплив на організм працюючого та/або його потомство» [5]. Як бачимо, виділено такі ознаки оціночного поняття: 1) перевищення гігієнічних нормативів шкідливими виробничими факторами; 2) здатність чинити несприятливий вплив на організм працюючого та/або його потомство шкідливими виробничими факторами. Виокремлення вказаних ознак не перетворює вказане оціночне поняття на абсолютно визначене, оскільки теж сформульовані за допомогою оціночних понять.

Однак вважаємо, що часткове виділення істотних ознак змісту оціночних понять права все ж можливе. Оціночні поняття відрізняються від абсолютно визначених тим, що не можна остаточно виділити всі істотні ознаки поняття та визначити його обсяг. С.Д. Шапченко зазначає, що за наявності (можливості виділення) конкретних ознак оціночні поняття вже не можуть вважатися поняттями-загальними уявленнями в точному значенні цього слова. Проте в тій частині їх змісту, що залишається невизначеною, оціночні поняття можуть розглядатися як поняття-загальні уявлення [19, с. 35]. У цьому аспекті автор підтримує точку зору В.С. Жеребкіна, який вказує, що якщо зміст неоціночного поняття являє собою закриту, замкнуту логічну структуру, у якій ознаки з'єднані кон'юнктивно та кожна з них є необхідною, то зміст оціночного поняття має відкрити, незамкнуту структуру, у якій ознаки родового поняття поєднані з іншими ознаками диз'юнктивно. При цьому завжди може бути додана ще одна суттєва ознака, на основі якої окремих одиничний предмет відносять до класу, названого оціночним поняттям [8, с. 131–136].

Враховуючи викладене, беззаперечною є позиція О.А. Степанової, яка вважає, що незамкнуту структуру має не зміст, а обсяг оціночного поняття [17, с. 42]. Вважаємо, що невизначеність кола предметів, явищ тощо, що охоплюються оціночним поняттям, зумовлена незамкнутою структурою його змісту, адже саме зміст, на нашу думку, зумовлює обсяг, а не навпаки.

У такому розумінні термін «оціночні ознаки» може використовуватися, на наш погляд, у розрізі ознак складу та кваліфікації правопорушень: дисциплінарних (невиконання чи неналежне виконання працівником без поважних причин своїх обов'язків) та матеріальних (спричинення матеріальної шкоди). Така думка зумовлена тим, що в теорії права під складом правопорушення розуміють систему ознак протиправної поведінки, необхідних і достатніх для притягнення до юридичної відповідальності, частину цих ознак складають саме оціночні. Прикладами оціночних ознак складу дисциплінарного правопорушення є, зокрема, «недбале ставлення» – оціночна ознака, що характеризує (визначає) суб'єктивну сторону дисциплінарного проступку суб'єктів [15, с. 554].

Оціночні поняття, крім того, можуть виконувати функцію ознак складу та матеріальних правопорушень. Наприклад,

пункт 2 частини 1 статті 133 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) серед інших містить оціночну ознаку «невжиття необхідних заходів по запобіганню простоям», що характеризує об'єктивну сторону правопорушення, зокрема протиправне діяння (бездіяльність).

Водночас аналіз норм вітчизняного законодавства дає підстави стверджувати, що оціночні ознаки складу правопорушення складають лише частину всіх оціночних понять національного права, адже більшість із них не виконує функції ознак складу матеріального чи дисциплінарного правопорушення.

Таким чином, виходячи з такого вузького розуміння оціночних ознак, не можна використовувати вказані поняття та терміни як рівнозначні, адже вони, хоч і мають спільні ознаки, відрізняються за своїм змістом та функціями.

Як уже зазначалось, одночасно з категорією «оціночні поняття» в науковій літературі використовуються «оціночні категорії» та «оціночні терміни». Вирішення питання можливості існування вказаних категорій полягає в площині співвідношення їх складових, а саме: «поняття», «категорія», «термін».

В.С. Жеребкін пропонує використовувати категорію «оціночні терміни права» [8, с. 129]. Зазначена думка стала предметом наукових суперечок. На нашу думку, вона також не є беззаперечною. Позиція автора базується на визначенні та ознаках терміна. Вважаємо за необхідне підкреслити, що термін – це одна з форм існування поняття. За цією формою оціночні поняття відрізняються від інших, неоціночних понять і, відповідно, називати такі явища «оціночним терміном» ми не вважаємо правильним. Крім того, з огляду на визначення, що містить у собі найсуттєвіші ознаки терміна, вважаємо, що оціночні слова як форма вираження оціночних понять не є термінами в точному значенні цього слова. Цей висновок продиктований тим, що оціночні слова внаслідок особливих властивостей оціночних понять, які вони називають, не утворюють загальновибраної замкненої системи та не можуть характеризуватися однозначністю, сталістю, точністю й експресивною нейтральністю, а також відсутністю зв'язку з контекстом. Адже, як зазначає і сам В.С. Жеребкін, оціночні поняття – поняття з нефіксованим змістом [8, с. 42–43].

Враховуючи викладене, вважаємо, що оціночні поняття права не можна визначати як терміни правової науки. Водночас характеристика оціночних понять як категорій також не є однозначною. Будь-яка категорія – це поняття, але не будь-яке поняття є категорією. Оскільки категорія як різновид понять відзначається вищим ступенем узагальнення, вважаємо, що не всі оціночні поняття, використані в праві, мають названу ознаку. Так, оціночне поняття «значна кількість трудящих» не може, на наш погляд, розглядатися як категорія, оскільки не є найвищою за ступенем узагальнення, не є універсальною, останньою ж є категорія «трудящі»; або поняття «аморальний проступок, не сумісний з продовженням цієї роботи», яке теж не є категорією, оскільки вищим за ступенем узагальнення є поняття «аморальний проступок».

Останнім часом у науковій літературі все частіше обговорюється питання про зміст щодо нового юридичного терміна («оціночні судження») та проблеми застосування норм, що його містять. Зазначимо, що вказане питання буде розглянуто лише в частині співвідношення понять «оціночні судження» й «оціночні поняття».

Термінологічне словосполучення «оціночні судження» використовується, наприклад, у статті 47-1 Закону України

«Про інформацію», де розкривається зміст названого поняття. Зокрема, під оціночними судженнями, за винятком образи чи клевету, розуміються висловлювання, які не містять фактичних даних, зокрема критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, з огляду на характер використання мовних засобів, зокрема вживання гіпербол, алегорій, сатири. Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості [16].

Ми погоджуємося з думкою щодо можливості ототожнення оціночних понять та оціночних суджень з огляду на їх взаємозв'язки та неможливість існувати окремо. На наш погляд, вони відрізняються також і за змістом, і за формою. Співвідношення категорій «оціночні поняття» й «оціночні судження» можна розкрити через співвідношення категорій «поняття» та «судження», оскільки останні є різними формами мислення: перше – це форма мислення, що відображає ознаки, відірвано від предмета (абстрактні поняття), а друге – це форма мислення, яка відображає зв'язок між предметом та його ознакою. «Судження» є формою мислення, більш складною за «поняття», що стверджує або заперечує існування предмета як такого чи наявність або відсутність у предмета певної ознаки [14, с. 29].

Необхідно зазначити, що законодавець використовує як оціночні поняття, так і оціночні судження. В.С. Жеребкін розуміє під оціночними поняттями невизначені в законі, теорії або судовій практиці терміни правової науки [8, с. 129]. Крім уже викладеного, у частині того, що оціночні поняття не можуть розглядатися як терміни, ми не можемо також погодитися із тим, що В.С. Жеребкін розуміє під оціночними поняттями «невизначені в законі, теорії або судовій практиці терміни». Зрозумілим є те, що розкрити зміст поняття можна за допомогою логічної операції визначення. Проте, як зазначає С.Ю. Головіна, окремим із цих понять дати визначення взагалі неможливо [6, с. 86]. Щодо тих понять, які припускають таку можливість, необхідно обов'язково врахувати вимогу про те, що дефініція повинна містити в собі істотні ознаки предмета. Специфікою ж оціночних понять є те, що їх кількість невідома. Якщо ж ця кількість визначена на рівні закону або іншого нормативно-правового акта та є остаточною, то поняття втрачає ознаку оціночності й стає абсолютно визначеним поняттям.

Крім того, як правильно відмітив С.Д. Шапченко, невизначеність змісту оціночних понять як їх логічна особливість не обов'язково означає відсутність визначення цього поняття в нормативному акті [19, с. 33].

Невиправданою є, на нашу думку, позиція автора й щодо того, що оціночним є поняття, яке не визначене на рівні теорії або судової практики. Не погоджуємося також із позицією О.В. Кобзевої, яка зазначає, що під неоціночним поняттям слід розуміти таке кримінально-правове поняття, зміст якого вичерпно визначено на рівні закону, правозастосовчої практики чи наукової теорії [10, с. 82].

Як уже зазначалося, необхідно розрізняти нормативно-науково-визначені поняття. Як стверджує А.Г. Діденко, «наукові поняття є незалежним від чіткої волі результатом осягнення об'єктивних закономірностей» [7, с. 35]. Нормативно-визначені поняття можуть застосовуватися у правозастосовчій діяльності лише в тому значенні та з тим змістовним навантаженням, яке легально зафіксовано.

Так, у науковій літературі пропонується таке визначення поняття «аморальний проступок»: вчинення дій, які порушують норми суспільної моралі, суперечать змісту трудової функції цього працівника й тим самим дискре-

дитують його посадові повноваження, що не є сумісним із продовженням цієї роботи [18, с. 23]. Як бачимо, зроблено спробу визначити критерії, за якими певне діяння може бути визнано аморальним. Водночас навіть за наявності такої дефініції саме поняття «аморальний проступок», поперше, не втратило ознак оціночності, оскільки не стало абсолютно визначеним, по-друге, думка науковців не має ознак загальнообов'язковості.

При цьому необхідно наголосити на підвищенні значення доктринального тлумачення окремих правових норм і понять, що в них використані. Ідеться про те, що Конституційний Суд України, готуючи справу до розгляду, звертається за тлумаченням до різних наукових установ, але приймає свої, власні рішення, спираючись на них. Наприклад, приймаючи рішення в справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності», позиції щодо питань, порушених у конституційних поданнях, висловили багато науковців. Одночасно необхідно акцентувати увагу на тому, що обов'язковим усе одно є рішення Конституційного Суду України, а не думка теоретиків права.

Дискусійною, на наш погляд, є позиція В.С. Жеребкіна в частині визначення оціночного поняття судовою практикою. Зрозуміло, що необхідно розібратись у тому, що він розумів під судовою практикою, адже може йтися як про рішення в конкретній справі, так і про акти узагальнення судової практики, зокрема постанови Пленуму Верховного Суду України, або й про перше, і друге разом.

Якщо говорити про перший із названих аспектів, то рішення в юридичній справі, яке стало результатом застосування норми, що містить оціночне поняття, має у своїй основі висновок суду про охоплення цим оціночним поняттям того юридичного факту, який мав місце в дійсності. Тобто суд під час розгляду суперечки вирішує питання про зміст та обсяг оціночного поняття, що міститься в нормі. Однак, оскільки в Україні судовий прецедент легально не визнано джерелом права, це рішення відповідно до частини 2 статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» є обов'язковим до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, об'єднаннями громадян та іншими організаціями, громадянами та юридичними особами на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиціальність) судових рішень для інших судів, органів прокуратури, слідства, дізнання визначається процесуальним законом. Таким чином, хоча в окремому рішенні суду відбулася конкретизація оціночного поняття, для інших, навіть аналогічних справ, воно залишається оціночним. Крім того, така конкретизація носить частковий характер, тобто судом було визначено, що це конкретне явище, випадок тощо охоплюється відповідним оціночним поняттям, але це оціночне поняття не зводиться виключно до цього випадку: воно за змістом залишається остаточно невизначеним.

Верховний Суд України покликаний також забезпечити однакове застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції. Указаний обов'язок здійснюється, зокрема, через надання судам роз'яснень із питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики у формі постанов Пленуму Верховного Суду України. Як впливає з аналізу відповідних норм права, постанови пленуму вищого судового органу повинні враховуватися лише судами, інші ж суб'єкти можуть їх і не враховувати.

На наш погляд, необхідно зупинитися ще на одному питанні, яке виникає внаслідок аналізу визначення, запропонованого В.С. Жеребкіним. Ідеться про те, що під оціночними поняттями цей науковець розуміє терміни правової науки. Виникає закономірне, на нашу думку, питання, чому саме правової науки. Адже, незважаючи на те, що автор не уточнює, у якому аспекті використовується категорія «право», з визначення випливає, що йдеться про систему права або її структурні елементи: норми, інститути, підгалузі та галузі. Категорія ж «правова наука» охоплює цілу сукупність наук, які є правовими (наприклад, філософія права, соціологія права, історія права тощо). Тому використаний науковцем підхід є необґрунтованим.

Отже, на нашу думку, невизначеність оціночних понять у юридичній теорії або практиці не є суттєвими ознаками оціночних понять права.

О.В. Кобзева під оціночними ознаками кримінального закону розуміє неконкретизовані в законі чи іншому нормативно-правовому акті кримінально-правові поняття, що мають на меті відбивати не предмет у його цілісності, а властивості цього предмета, зміст яких встановлюється суб'єктом застосування кримінально-правової норми, на основі конкретних обставин кримінальної справи [10, с. 97–98]. Загалом не заперечуючи проти вказаного визначення, вважаємо за необхідне звернути увагу на таку суттєву ознаку оціночних понять, яка зафіксована у визначенні, як «неконкретизованість у законі або іншому нормативно-правовому акті» цього різновиду понять.

Вважаємо, що вказана ознака потребує уточнення. Детально не зупиняючись на питанні конкретизації оціночних понять, переконані, що суттєвою ознакою оціночного поняття є відсутність повної та остаточної його конкретизації в законі або іншому нормативно-правовому акті. Часткова конкретизація оціночних понять на рівні нормативно-правових актів може мати місце. Тому погодимося з позицією Є.І. Астраханя, який зазначає, що оціночні поняття внаслідок специфіки вичерпним чином не конкретизовано в жодному нормативному акті [1, с. 39]. Класичним прикладом є часткова конкретизація поняття «істотні умови праці» в розрізі частини 3 статті 32 КЗпП України. Наявність невичерпного переліку умов, які законодавець визнає істотними, не має своїм наслідком втрату ознак оціночності щодо інших причин, які можуть бути зазначені працівником і які відсутні в переліку. Лише за умови, що на рівні нормативно-правового акта здійснено повну й остаточно конкретизацію оціночного поняття (наприклад, використано вичерпний перелік), поняття втрачає ознаку оціночності.

У науковій літературі зазначено, що особливій уваги заслуговує дослідження оціночних понять трудового законодавства, проведене М.Й. Бару, у якому науковець вказав, що вони є особливим способом вираження волі законодавцем, що створює умови для зближення правозастосовчої та правозастосовчої практики. Він виділив такі ознаки оціночних понять: 1. оціночні поняття не конкретизовані законодавцем чи іншим компетентним органом; 2. оціночні поняття уточнюються в процесі правозастосовчої діяльності; 3. оціночні поняття надають суб'єкту, що застосовує правову норму, можливість вільної оцінки факторів [2, с. 104].

Уточнюючи визначення, запропоноване М.Й. Бару, Є.І. Астрахан вказує на такі характерні особливості оціночного поняття: 1) через свою специфіку вичерпно не конкретизовано в жодному нормативному акті;

2) конкретизується в процесі правозастосування в кожному окремому випадку; 3) надає правозастосовочому органу можливість самостійної оцінки фактів з обов'язковим дотриманням тих загальних критеріїв чи ознак, які передбачені в цьому оціночному понятті [1, с. 39].

Підтримуючи зазначене, хотілося б наголосити, що М.І. Бару, враховуючи специфіку трудового права, підкреслив, що конкретизувати оціночне поняття, яке використано в нормативно-правовому акті (у тому числі й у законі), може не тільки сам нормотворець, а й інший суб'єкт, наділений у встановленому порядку таким правом.

Таким чином, вважаємо, що суттєвою ознакою оціночного поняття є відсутність його остаточної конкретизації, здійсненої як самим нормотворцем, так і іншим суб'єктом, яким таке право надано.

В.М. Косович вважає, що оціночно-правове поняття – це виражена в юридичній нормі абстрактна характеристика соціальної (особистої, групової тощо) значущості реальних або потенційних фактів, що має бути неодмінно конкретизована під час його застосування чи реалізації, завдяки чому забезпечено юридичне реагування держави на всі індивідуалізовані факти, яким притаманна зафіксована в юридичній нормі значущість [12, с. 43]. У цілому не заперечуючи проти запропонованого визначення, вважаємо за необхідне зробити уточнення. По-перше, поняття, на наш погляд, не може розглядатися як характеристика, оскільки воно є думкою. По-друге, не всі оціночні поняття права характеризуються «соціальною значущістю». Так, оціночне поняття «тимчасове припинення», на нашу думку, не характеризується зазначеною ознакою. Доцільніше вказувати на спільну ознаку, за якою ці «індивідуалізовані факти» охоплюються регламентацією відповідної правової норми.

Т.В. Кашаніна під оціночним поняттям розглядає виражений у нормі права припис, у якому закріплюються найбільш загальні ознаки, властивості, якості, зв'язки та відносини різних предметів, явищ, що детально не роз'яснюються законодавцем для того, щоб воно конкретизувалося шляхом оцінки в процесі застосування права та дозволяло здійснювати в межах зафіксованої в ній загальності індивідуальну, піднормативну регламентацію суспільних відносин [9, с. 8].

Майже аналогічне визначення в частині окреслення логічних особливостей оціночних понять пропонується Д.М. Левіною. На її думку, правове оціночне поняття – це закріплене в нормах права поняття, що характеризує найбільш загальні властивості різних предметів, явищ, дій, процесів, спеціально не конкретизоване законодавцем із метою надання такої можливості суб'єкту, що застосовує право шляхом вільної оцінки в межах конкретної правозастосовчої ситуації [13, с. 9].

Схожою є позиція Д.А. Гараймовича, який називає оціночними ті цивільно-правові поняття, зміст яких визначається тільки з урахуванням конкретної ситуації, обставин справи, що розглядається. Одночасно науковець зазначає, що цей різновид цивільно-правових понять відбиває ті явища та процеси, які різноманітні настільки, що сформулювати всі їх суттєві ознаки неможливо. У нормі виявляють одну або декілька спільних ознак, інші деталізуються в конкретній справі [4, с. 133].

Щодо виділення як ознаки оціночних понять закріплення в них найбільш загальних властивостей, якостей, зв'язків і відносин різних предметів та явищ, то ця позиція Т.В. Кашаніної не знайшла підтримки в науковій літературі. Так, С.Д. Шапченко, зазначаючи, що до тако-

го ж висновку дійшов і В.С. Жеребкін, пише, що з точки зору логіки, ці особливості суперечать таким елементам поняття, як обсяг і зміст, оскільки обсяг поняття складають лише однорідні предмети, а щодо змісту, то його складають тільки загальні ознаки, причому це притаманно всім поняттям, а не тільки оціночним [19, с. 31]. Ми підтримуємо висловлені зауваження та контраргументи, сформульовані С.Д. Шапченко, які можуть бути застосовані до визначень Д.А. Гараймовича (щодо обсягу поняття) та Д.М. Левіної.

Висновки. З огляду на наведені вище міркування вважаємо назву «категоріально-понятійний апарат» поєднанням слів, які утворюють родо-видове відношення, що у свою чергу є одним із видів тавтології, тому використання її вважаємо недоцільним. Категорію «понятійний апарат» можна визначити як сукупність засобів, що відображають предмети та явища правової дійсності, а саме: понять і категорій як їх різновидів, що існують у формі слів або словосполучень (частину з яких складають терміни або термінологічні словосполучення), а також способів передачі інформації – визначень та термінів або термінологічних словосполучень, цільовим призначенням яких є доведення інформації до користувача.

Категорію ж «понятійний апарат галузі права» необхідно розглядати в тих основних значеннях, у яких традиційно розглядається поняття «право»: як галузь, як наука і як навчальна дисципліна. Розглянуті нами поняття не можна ототожнювати, вони є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Хоча складовими всіх названих апаратів є поняття, категорії, терміни та визначення, вони різняться за цілями та функціями, що виконують, а також за формами існування.

Понятійний апарат вітчизняного національного права є результатом логіко-лінгвістичної та правової діяльності нормотворця, науковців та практичних працівників; являє собою призначену для фіксації та передачі правової інформації сукупність понять, категорій, слів (термінів) та визначень, що містяться в нормах, які регулюють трудові та тісно пов'язані з ними відносини, і характеризується системністю, цілісністю, відносною самостійністю та ієрархічністю.

Оціночні поняття характеризуються логічними, лінгвістичними та юридичними особливостями, за якими вони відрізняються від інших понять, що використовуються. Їх необхідно розглядати як структурний елемент понятійного апарату, що являє собою абстрактну думку про властивості, якість і цінність явищ, дій, осіб тощо, яка у формі слів загального вжитку або словосполучень використана в текстах норм права, характеризує будь-який елемент правових відносин і в силу своїх логічних особливостей повно й остаточно не конкретизована в жодному нормативному акті як самим нормотворцем, так і уповноваженими ним суб'єктами, остаточна конкретизація якого здійснюється суб'єктом у процесі застосування норми, що містить його в кожному конкретному випадку, обумовлена об'єктивними й суб'єктивними чинниками, унаслідок чого здійснюється індивідуальне піднормативне регулювання суспільних відносин.

Список використаної літератури

1. Астрахан Е.И. Оценочные понятия в советском законодательстве о труде и социальном обеспечении / Е.И. Астрахан // Ученые записки ВНИИСЗ. – М., 1974. – Вып. 30. – С. 37–56.
2. Бару М.И. Оценочные понятия в трудовом законодательстве / М.И. Бару // Советское государство и право. – 1970. – № 7. – С. 104–108.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slovnuk.net>.
4. Гараймович Д.А. Оценочные понятия в современном гражданском праве / Д.А. Гараймович // *Цивилистические записки : межвузовский сб. научн. трудов.* – М. : Статут, 2001. – С. 130–157.
5. Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу, затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 27 грудня 2001 р. № 528 // *Охрана праці.* – 2006. – № 4–6.
6. Головина С.Ю. Формирование понятийного аппарата трудового права / С.Ю. Головина // *Государство и право.* – 1998. – № 8. – С. 82–89.
7. Діденко А.Г. Роль оціночних понять в цивільно-правовому регулюванні / А.Г. Діденко // *Розвиток цивільного законодавства України: шляхи подолання кодифікаційних протиріч : зб. анотацій і тез учасників міжнар. наук.-практ. конф. (28–29 вересня 2006 року).* – К., 2006. – С. 34–37.
8. Жеребкин В.Е. Логический анализ понятий права / В.Е. Жеребкин. – К. : Вища школа, 1976. – 150 с.
9. Кашанина Т.В. Оценочные понятия в советском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / Т.В. Кашанина. – Свердловск : Свердл. юрид. инст-т, 1974. – 17 с.
10. Кобзева Е.В. Оценочные признаки в уголовном законе / Е.В. Кобзева ; под ред. Н.А. Лопашенко. – Саратов : Изд. ГОУ ВПО Саратовская гос. акад. права, 2004. – 256 с.
11. Конверський А.Є. Логіка : [підруч. для студ. юрид. факультетів] / А.Є. Конверський. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 304 с.
12. Косович В.М. Оцінювання й оцінки у національному й міжнародному правозахисті / В.М. Косович // *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол. П.М. Рабінович та ін.* – Львів : Світ, 2006. – Вип. 12. – 251 с.
13. Левина Д.Н. Теоретические проблемы применения и толкования оценочных понятий : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Д.Н. Левина. – Нижний Новгород, 2007. – 36 с.
14. Пасько Я.І. Логіка : [навчально-методичний посібник] / [Я.І. Пасько, В.В. Білецький, М.Є. Савенкова, В.В. Бурега] ; за ред. В.В. Бурега. – Донецьк : ДонДДУ, 2004. – 76 с.
15. Про дисципліну працівників залізничного транспорту : положення, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 26 січня 1993р. № 55 // *Кодекс законів про працю України з по-статейно систематизованими матеріалами / упоряд. і наук. ред. В. Вакулєнко.* – К. : Істина. – 2001. – С. 550–554.
16. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. // *Відомості Верховної Ради України.* – 2003. – № 28. – Ст. 214.
17. Степанова Е.А. Оценочные понятия трудового права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / Е.А. Степанова. – Ростов-на-Дону, 2005. – 184 с.
18. Тищенко О.В. Правові проблеми укладення, зміни та припинення трудового договору з педагогічними працівниками середніх загальноосвітніх шкіл України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / О.В. Тищенко. – К., 2002. – 204 с.
19. Шапченко С.Д. Оценочные признаки в составах конкретных преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / С.Д. Шапченко. – К., 1988. – 223 с.
20. Шмелёва Г.Г. Конкретизация юридических норм в правовом регулировании / Г.Г. Шмелёва. – Львов : Вища школа, 1988. – 104 с.